

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 98 1977

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

UTGIVEN MED UNDERSTÖD AV

HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅDET

sysstrarna O'key (s. 183) eller att identifiera Oliver Twists visionära upplevelse i ett tillstånd mellan sömn och vaka som »mesmeric trance» (s. 146). En rad spegelscener sammanställs verkningsfullt med Elliotsons och andra magnetisörers experiment med speglar, som ansågs kunna fokusera och intensifiera den magnetiska kraften. (Utgår Hjalmar Bergman i En döds memoarer från liknande föreställningar, frågar sig en svensk läsare.) Lika effektiv är inte demonstrationen i kapitlet The past illumined av en rad episoder ur olika romaner, som enligt Kaplan belyser mesmeristiska föreställningar om själens förmåga att under påverkan av den dolda kraften återskapa det förflutna och se in i framtiden.

Fred Kaplans omsorgsfulla och elegant presenterade undersökning väcker sålunda en smula blandade känslor: långt ifrån alla de belägg han ger har det avsedda bevisvärdet. Många iakttagelser från psykologins allmänning får i onödan mesmeristisk hallstämpel. I huvudsak driver han dock sin tes med framgång och ger därmed ett väsentligt bidrag till den väldiga Dickens-forskningen. Där har egentligen tidigare bara den oavslutade romanen om Edwin Drood figurerat i detta sammanhang – nu står det klart att mesmeristiska föreställningar griper djupt in i de flesta av Dickens senare verk. Det gäller inte minst hans gestaltning – hur väl dold bakom victorianska draperier den än må vara – av de sexuella relationerna. Kapitlet The sexuality of power ger ett nyttigt korrektiv till exempelvis Pamela Hansford Johnsons uppfattning (i *The sexual life in Dickens's Novels*, Dickens 1970, Centenary Essays, ed. Michael Slater, N.Y. 1970), att det finns »so little suggestion of sexual or sensuous love in his novels». Kaplan visar tvärtom med en rad exempel av typ Quilp–Little Nell i Old Curiosity Shop, hur ofta relationen mellan »dominating male» och »subjugated female» är våldsamt laddad med latent sexualitet. Temat var inte obekant från de mesmeristiska seanserna, och kritikerna varnade för missbruk av den makt som magnetisören ägde i detta avseende. Browning utnyttjade detta liksom så många andra aktuella motiv i sin dikt Mesmerism, och i Dickens romanvärld dyker det upp i flera olika konstellationer. Hans dynamiska manliga huvudpersoner finner sin högsta lust i att dominera de andra och svagare. »To subjugate others to their wish is inseparable from their sexuality; indeed, often it *is* their sexuality. Dickens usually does not permit us much more than a carefully veiled description of their heterosexual and autoerotic acts. But their desires are often vividly depicted; and their use of mesmeric will and energy is manifest expression of the inseparability of their drive to dominate and their sexual being» (s. 191).

Hans Lindström

Streitpunkt Vormärz. Beiträge zur Kritik bürgerlicher und revisionistischer Erbeauffassungen von Helmut Bock, Werner Feudel, Ingrid Pepperle, Henri Poschmann, Ursula Reinhold, Roman Ritter, Rainer Rosenberg. Akademie-Verlag. Berlin 1977.

Ulf Eisele: *Realismus und Ideologie. Zur Kritik der literarischen Theorie nach 1848 am Beispiel des 'Deutschen Museums'*. Metzler Studienausgabe. Stuttgart 1976.

Helmuth Widhammer: *Die Literaturtheorie des deutschen Realismus (1848–1860)*. – Hugo Aust: *Literatur des Realismus*. Sammlung Metzler. Band 152, 157. Stuttgart 1977.

I Samlaren 1975 ägnade jag den första delen av en större uppsats åt att belysa hur kontroversiella begreppen Biedermeier, Das junge Deutschland och Vormärz blivit inom litteraturvetenskapen i BRD och DDR. Som ett stridsämne och en prövosten betecknas just också den tyska Vormärzlitteraturen i en ny östtysk samlingsvolym, där man dessutom finner ett bidrag av en företrädare för marxistisk litteraturvetenskap i BRD. I förordet till denna bok som ingår i serien Literatur und Gesellschaft (Hrsg. von der Akademie der Wissenschaften der DDR. Zentralinstitut für Literaturgeschichte), förklarar Rainer Rosenberg att polemiksituationen på ett avgörande sätt har förändrats under de senaste åren; man har inom västtysk germanistik försökt, »demokratische und sozialistische Traditionen des deutschen Volkes in die herrschende bürgerliche Ideologie zu integrieren oder an linksopportunistische politische Strömungen anzuschliessen und gegen den real existierenden Sozialismus zu kehren. [...] Die Autoren des vorliegenden Bandes stellen sich auf die veränderte Polemiksituation ein, indem sie die wissenschaftliche Fundierung ihrer eigenen Ansichten in der Auseinandersetzung mit den neuen Tendenzen bürgerlicher Vormärzauffassung überprüfen.» I sin egen uppsats diskuterar Rainer Rosenberg den roll som Lukács-receptionen har kommit att spela för den »oppositionella» litteraturvetenskapens Vormärz-uppfattningar i BRD; alltsedan slutet av 60-talet utgör där litteraturhistorien ett viktigt gebit för de ideologiska klassmotsättningarna, framhåller han. Lukács var det som lade grunden till den marxistiska litteraturvetenskapen i DDR, betonar han, medan i BRD Lukács' inflytande först gjorde sig gällande under 1950-talets senare hälft. »Die Rezeption begann gewissermassen 'von hinten', d. h. mit seiner nach 1956 verfassten Schriften [...]» (*Helt rehabiliterad är Lukács inte i DDR; »revisionisten» röner alljämt kritik.*) Nu kan Lukács visserligen inte sägas ha ägnat själva Vormärz-perioden någon större uppmärksamhet i sina skrifter, även om han till fullo insåg Heines och Büchners storhet. Rosen-

berg framhåller f. ö. i sin studie den stimulans som Werner Mittenzweiss uppsats *Die Brecht-Lukács-Debatte* (i *Sinn und Form* 1967) utövade på den radikala *västtyska* litteraturdebatten.

Man är inom litteraturvetenskapen i DDR angelägen om en dialog med ämnesföreträdare i väst. Givetvis röner Peter Steins skrift *Epochenproblem 'Vormärz'* (1815–1840) en vida större uppskattning än Sengles mäktiga verk *Biedermeierzeit*. (Se om dessa båda arbeten min tidigare uppsats.) Gentemot Sengles Heinebild opponerar Werner Feudel i sin studie *Positionen und Tendenzen in der Heine-Forschung der BRD*. Ursula Reinhold behandlar också hon synen på Heine i väst, men ger därjämte på grundval av deras egna tal en revy över de västtyska Büchner-pristagarnas förhållande till »det revolutionär-demokratiska arvet». Helmut Bock, Berlinprofessor, lovordar i flera avseenden Rosenbergs framställning i *Literaturverhältnisse im deutschen Vormärz* (2. Aufl. 1976) – för denna bok se likaså min tidigare uppsats. (Bock behandlar också i *Weimarer Beiträge* 1977 (h. 6) *Deutscher »Vormärz»* och dess förhållande till den »klassiska konstperioden».)

Roman Ritter, som gett ut en bok om Georg Herwegh (1972), och suttit med i redaktionen för *Kürbiskern* – ett urval ur denna tidskrift från åren 1965–1975 utges av Ursula Reinhold i *Literatur und Gesellschaft* såsom »Beiträge zur Politik und Kultur in der BRD» – kan alltså från västtysk utsiktspunkt överblicka »demokratische und sozialistische Literatur des 19. Jahrhunderts im Spiegel der BRD-literaturwissenschaft». Ritter överskattar inte det inflytande som den nya, provokativa *Vormärz*-forskningen liksom den »materialistiska litteraturvetenskapen» överhuvud förmär utöva »in der breiteren Öffentlichkeit Westdeutschlands!» »Nur noch an wenigen Hochschulen können marxistisch orientierte Wissenschaftler forschen und lehren. Es ist also nich auszuschiessen, dass auch eine historisch-materialistische Beschäftigung mit dem Vormärz behindert und beschnitten werden wird – damit ist dann jene restaurative Tradition des Vormärz mit ihren 'Demagogenverfolgungen', dem bürokratischen Terror, der Zensur und Unterdrückung in der Herrschaftsstruktur der BRD wieder lebendig.»

Man talar ju om *Vormärz* och *Nachmärz*. Ett politiskt och kulturellt klimatskifte inträdde efter 1848. Ulf Eisele har i sin dissertation analyserat den litterära teoribildningen i den av Robert Prutz utgivna tidskriften *Deutsches Museum. Zeitschrift für Literatur, Kunst und öffentliches Leben* (1851–1867), som visserligen till sin betydelse inte kan mäta sig med *Die Grenzboten* och vars realistiska ansatser var vida vagare. Prutz förblev de demokratiska idéerna trogen och symptomatiskt nog kom tidskriften att läggas ner samma år

som det nationalliberala partiet grundades. Prutz verkade för ett återknytande till Goethe och klassicismen – han efterlyste »eine neue classische Poesie, eine Poesi der Wirklichkeit, des Kampfes, der Arbeit, wie jene classische Kunst der neunziger Jahre eine Poesie des Idealismus». Sin utgångspunkt fann han hos Hegel, men härvidlag skilde han sig ut; tiden gynnade inte mer Hegelstudiet. Eisele använder termen »illusionsrealism» och påvisar de teoretiska vagheter som kännetecknar Prutz' resonemang. Helmuth Widhammer betecknar i skriften *Die Literaturtheorie des deutschen Realismus (1848–1860)* – liksom Hugo Austs *Literatur des Realismus* ingår den i *Sammlung Metzler* med dess oundärliga Realien zur Literatur – Eiseles framställning som »eine der intelligentesten Arbeiten zum Realismus. Niergends bisher wurde ähnlich intensiv und tiefgreifend der Illusionscharakter des nachmärzlichen Realismus nachgewiesen.» Det är också Metzler Verlag som svarar för de båda stora banden *Realismus und Gründerzeit* (1975–76). Andra delen rymmer *Manifeste und Dokumente*, en bred dokumentation för den tyska litteraturen 1848–1860. Band I ger, med en anspråkslös formulering, »Einführung in den Problembereich». (Hg. von M. Bucher, W. Hahl, G. Jäger und R. Wittmann.)

De båda skrifterna om den tyska realismens litteraturteori och om realismens litteratur ådagalägger i och med sina forskningsöversikter hur hängivet den tyska litteraturvetenskapen fortsätter att utforska den *inhemska* litteraturen från 1800-talet, germanistikens gamla traditioner trogen. Vad nu den »programmatiska realismen» angår är det Sengle – vid sidan av Fritz Martini – som har gett forskningen en mer metodiskt målmedveten inriktning. Sengle ser när allt kommer omkring restaurationen efter 1848 som en odelat positiv företeelse; *Vormärz*-poeterna sätter han på plats med dessa ord: »Diese Jünglinge konnten sich die nüchterne Rede und die 'sachliche' unpatetische Tat im Stile Bismarcks noch nicht einmal vorstellen.» (*Biedermeierzeit*, Bd I (1971), s. 202.) Det är klart att Sengle med sådana uttalanden måste ligga på kollisionskurs med *Vormärz*-forskningen i DDR.

Jag berörde i min tidigare uppsats Lukács och Auerbachs relativa nedvärdering av den tyska 1800-talsrealismen. Sak samma gör nu Hugo Aust i samband med »die Gattung *Zeitroman*» – »das Prüfstein aller Realismustheorien». »Die wissenschaftliche Erforschung des realistischen Zeitromans steht bis heute im Banne der für die deutsche Kunstleistung negativ ausfallenden Realismusbestimmungen von G. Lukács (1945) und E. Auerbach (1946).»

Hugo Aust gör gällande att fr. a. Brinkmanns, *Preisendanz'* och Ohls undersökningar har klarlagt

»die besondere Leistung des deutschen Realismus (Erfahrungsbegriff als Thema und erzähltechnisches Problem)«, men Aust måste också erkänna att ingen tysk realist förmådde inlösa det anspråket, »die zeitgenössische Wirklichkeit wahrheitsgetreu und lebensecht widerzugeben». Hugo Aust tar, restriktivt och kritiskt, ställning till den nya realismforskningen i DDR: »In der marxistischen Literaturwissenschaft geht der Realismus des 19. Jh.s als Erbe in den sozialistischen Realismus ein.» Aust redogör för upplägningen i Geschichte der deutschen Literatur (Bd 8, 1/2: Von 1830 bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts. Berlin (DDR 1975)) och anmärker syrligt: »Der Realismusbegriff taucht in unterschiedlichen Konstellationen auf [...] So unterbleibt auch eine Auseinandersetzung mit der Forschung – abgesehen von einigen nebulösen Hinweisen auf bürgerliche Literaturhistoriker; ebensowenig lässt sich eine Rezeption der neueren Bemühungen um einen kybernetisch fundierten Widerspiegelungsbegriff erkennen.»

Hartmut Steineckes viktiga arbete Romantheorie und Romankritik in Deutschland (Bd I–II, 1975–76) berörs såväl av Widhammer som av Aust; just i fråga om romanen gjorde ju Das junge Deutschland en viktig pionjärsats. Steinecke har visat att redan på 1840-talet diskussionen om en realistisk, verklighetsnära tidsromans expansionsmöjligheter ledde fram till ett negativt resultat; »und als Grund für das Scheitern des Genres wurde schon damals das Argument der nationalen und gesellschaftlichen Zersplitterung Deutschlands angeführt. – Die deutsche Realisten, von den Grenzboten-Programmatikern bis zu Fontane, wussten um diesen Diskussionsverlauf und schlugen deshalb eigene Wege ein.» (Hugo Aust.) Steinecke har uppehållit sig vid tillgången av Walter Scott på 1830- och 40-talen; Sengle visar också han på en, om också fördröjd anslutning till den europeiska berättartraditionen. Men Dickens' sociala samhällskritik slår betecknande nog inte an. Och den tyska 1800-talsrealismen förblir i hög grad sig själv nog. Om den teoribildning kring romanen som florerade rikligt 1848–1860 förklarar Widhammer: »Eine wirkliche Bereicherung der Literatur würde hingegen eine Konfrontation der zeitgenössischen englischen, französischen und russischen Explikationen zum Roman mit der deutschen Theorie darstellen.» Man såge gärna att germanistiken i BRD oftare företog dylika överblickande brobyggen och betraktade den tyska skönlitteraturen i ett vidare, internationellt perspektiv. (Företrädare för tysk komparatism har för den delen också just de intentionerna; jfr min uppsats härom i Samlaren 1975.) I DDR är de idémässiga och komparativa utblickarna med förkärlek vända österut, mot Ryssland och de andra öststaternas litteraturer. En särställning vad Väs-

terlandet beträffar intar Frankrike tack vare alla de revolutionära impulser som har utgått därfån. Ursula Reinhold citerar med gillande i Streitpunkt Vormärz ett uttalande av den i DDR med viss uppskattning bemötte Jost Hermand: »Von Frankreich her hat Heinrich Heine den Deutschen das Ideal eines echten citoyen demonstriert, als dorten noch alles im argen der restaurativen Fesseln eines Metternich lag.»

Ulf Wittrock

Sven-Bertil Jansson: *Folket, de bildade och landsmålsliteraturen*. Svensk dialektlitteratur 1875–1900 (Acta Universitatis Umensis, Umeå Studies in the Humanities, 7) Umeå 1975.

Sven-Bertil Janssons studie vill belysa den svenska dialektlitteraturen som litterärt och samhällligt fenomen med tonvikt på perioden 1875–1900, »den moderna dialektlitteraturens egentliga genombrottskede» (s. 5). Den innehållsrika boken består efter de inledande distinktionerna (kap. I) av följande avsnitt: kort översikt över äldre svensk dialektlitteratur (II), utförlig analys av F. A. Dahlgrens litterära och politiska orientering omkring 1840 och av hans äldsta värmlandsvisor (III), bakgrundsteckning till dialektlitteraturens genombrott o. 1875; den ekonomiska och sociala samhällsomvandlingen och den akademiska folklivs- och folkmålsrörelsen (IV), avgränsning av dialekttexter och -författare 1875–1900 och analys av dessas spridning (V), diskussion av landsmålskommiken i texterna och kritiken mot denna (VI–VII), beskrivning av folkmålsrörelsens inverkan på dialektförfattarna (VIII), analys av en tendens på 1890-talet till samhällskritiska inslag i pressens dialekttexter (IX), genomgång av form- och genrefrågor (X) samt syntes av dialektlitteraturens samhällsfunktion (XI).

Som helhet är undersökningen synnerligen gedigen, dokumentationen noggrann – delvis, som i Dahlgren-avsnittet, utifrån nytt arkivmaterial – och framställningen klar.

Tyngdpunkten i studien ligger på dialektlitteraturens ideologiska och sociala implikationer, som förf. skickligt frilägger genom att påvisa sambanden med den akademiska folkmålsrörelsen (landsmålsföreningarna, J. A. Lundell osv.) och ytterst med industrialiseringen och den moderna kapitalismens förändring av samhället. Den inträngande analysen av folkmålsrörelsen som ideologiskt uttryck för tidssituationen är spännande och gör nästan att de konkreta resultaten inom själva dialektlitteraturen kan te sig något triviala (förf. tycks nästan vara medveten om detta, då han i sammanfattningen parentetiskt medger, att dialektlittera-